

Leśmianowskie interpretacje *Księgi tysiąca i jednej nocy* w świetle krytyki postkolonialnej¹

Krzysztof Gajewski
Instytut Badań Literackich PAN

Białystok, 18-19 listopada 2016

¹Grant NPRH „Transfer kulturowy jako transdyscyplinarny element nauki o stosunkach międzykulturowych na przykładzie wpływów kultury arabskiej w dziedzictwie kulturowym Polski”, dr hab. Agata Nalborczyk, Wydział Orientalistyczny UW (2016-2018)

Oryginał i jego przekłady. Kwestie filologiczne

Krytyka post-kolonialna

„Leśmianowskie” strategie kolonizacyjne

Koniec

Oryginał i jego przekłady. Kwestie filologiczne

Mia I. Gerhardt²:

„księga bez autora”, „księga, której autorem jest legion”

źródła	oryginalna opowieść twórcy	wersje narra- torów; redakcje	wersja ostatecz- na	tłumaczenia
--------	----------------------------------	--	---------------------------	-------------

Okres powstawania: IX - XIV w.

²zob. K, s. 7-8

Pierwszy europejski przekład

Les mille et une nuits, contes arabes traduits en français, przetł.
Antoine Galland, Paryż Paryż 1704-1717.

- podstawa przekładu: tzw. rękopis Gallanda (XV-XVI w.)

Księga tysiąca i jednej nocy

- podstawa przekładu: wersja egipska, tzw. redakcja Zotenberga (skompilowana przed 1781)
- redaktor naukowy: Tadeusz Lewicki
- tłumacze: Jerzy Bogdanowicz, Andrzej Czapkiewicz, Jerzy Ficowski, Anna Kmietowicz, Władysław Kubiak, Marta Kubiakowa, Jerzy Lisowski, Alicja Małecka, Zbigniew Maśka, Anna Miodońska-Susułowa, Krystyna Rapacka-Rościszewska, Krystyna Skarżyńska-Bocheńska

Przypuszczalne podstawy utworów Leśmiana³

1. przekłady polskie

1.1 *Powieści z tysiąca i jednej nocy. Dla młodzieży*, przekł. wg. A. L. Grimma, Warszawa 1893, 1910 (?).

1.2 *Tysiąc nocy i jedna. Powieści arabskie*, Złoczowo 1898, 1900 (?). (z Gallanda)

2. *Tysiącza odna nocz*, Moskwa 1889-1980. (z Gallanda)

3. *La livre des mille et une nuits*, przeł. Joseph-Charles Mardrus, Paryż 1908-1911.

³Zimand, 1971

1. UWAGA: na użytek niniejszych rozważań pod nazwą „Leśmian” będę rozumieć autora modelowego⁴ tekstów, nie zaś autora empirycznego — Leśmiana.
2. filologia — nauka humanistyczna, nie społeczna
3.
 - nauki humanistyczne — badają ludzkie wytwory
 - nauki społeczne — ludzi

⁴Eco, 1994

B. Grodzki:

1. „zmienił (...) niektóre mogące razić, a nawet szokować realia”
2. „wygładzenie obyczajowych chropowatości”
3. „przemycił pewne szczegóły z dziedziny określanej formułą *sex and violence*”⁵

⁵Grodzki, s. 31

Leśmiana przekłady i transformacje Księgi

1. *Podróże Sindbada Żeglarza*, 1912-13.
2. *Klechdy sezamowe*, 1913.
3. *Nieznana podróż Sindbada Żeglarza*

Krytyka post-kolonialna

Józef Conrad

*„**Podbój ziemi**, polegający przeważnie na tym, że się ją odbiera ludzi o odmiennej cerze lub trochę bardziej płaskich nosach, **nie jest rzeczą piękną**, jeśli się w nią wejrzy zbyt dokładnie. **Odkupia go tylko idea**. Idea tkwiąca w głębi; nie sentymentalny pozór, tylko idea; i altruistyczna wiara w tę ideę — coś co można wyznawać i bić przed tym pokłoy, i składać ofiary...”⁶*

⁶J. Conrad, Jądro ciemności

Edward Said

- „Orient był w dużej mierze europejskim wymysłem”⁷
- „Stosunki między Zachodem i Wschodem są stosunkami siły, dominacji, hegemonii”⁸
- ludzie Wschodu (Orientalczycy): „„Oni” nie są tacy jak „my” i z tego powodu zasługują na to, by nimi rządzić”⁹
- *Robinson Crusoe* — prototyp współczesnej powieści realistycznej¹⁰

Gayatri Chakravorty Spivak

- „Czy podporządkowani inni (subalterns) mogą przemówić?”

⁷Said, cyt. za: Markowski, s. 624

⁸Said, cyt. za: Markowski, s. 629

⁹Said, 2009, s. IX

¹⁰Said, 2009, s. X

„Leśmianowskie” strategie kolonizacyjne

1. orientalizacja
2. apropiacja/rebaptызacja
3. cenzura obyczajowa
4. erotyzacja
5. groteskizacja
6. eskalacja cudowności (mirakularyzacja)
7. stygmatyzacja

Śmieć Kasima (Ali Baba i czterdziestu zbójców)

„(...) żona Kasima domyśliła się (...) zaczęła krzyczeć i głośno płakać, lecz Ali Baba rzekł: „Nie krzycz teraz (...), ażeby nie usłyszeli ludzie”¹¹

„A chociaż według naszych perskich obyczajów żona, której mąż umarł, powinna bardzo głośno płakać, zawodzić i krzyczeć, wszakże prawdziwy smutek nie wymaga głośnych skarg, zawodzeń i krzyków”¹²

¹¹K, VIII, s. 23

¹²L, s. 265

- Sezam — staje się niezrozumiałą nazwą własną
 - w oryginale mylony z owsem, pszenicą, cieciorką¹³
 - u Leśmiana z Rezamem, Bezamem, Nezamem, Lezamem¹⁴

¹³K, VIII, s. 18

¹⁴L, s. 261

- „piękna królewna, (...) pałac nargilę”¹⁵

¹⁵L, s. 65

- Bagdad → Bagdad, ale Basra → Balsora
- eliminacja wielożeństwa
 - „Pojmę cię za żonę, a moja pierwsza żona nie weźmie mi tego za złe (...) Będziemy stanowili jedną rodzinę”¹⁶
 - „W końcu pod dniami kilku Amina tak pokochała Ali-Babę i Zobeidę, że podarowała im swój pałac”¹⁷
- Laicyzacja: słowo „Allah” znika, bodaj raz pojawia się „Bóg”

¹⁶K, VIII, s. 24

¹⁷L, s. 268

„(...) zwabione zapachem klaczy pojawiają się ogiery spośród morskich koni (...) pokrywają klacze i zaspokajają z nimi swe żądze (...) chcą je ze sobą **uprowadzić**”¹⁸

„Koń Morski umyślnie wprawiał je w ten taniec i czarował swymi harcami, ażeby potem (...) napaść na oczarowane i tańcem zajęte konie i **pożreć** je zielonymi kłami”¹⁹

¹⁸K, IV, s. 407

¹⁹L, s. 25

- *„zdążył wuj Tarabuk spłodzić dziesięć tysięcy utworów, każdej tedy niewolnicy przypadło w udziale dziesięć”²⁰*
- *„Leśmian wyraźnie wyeksponował tematykę erotyczną, która we wcześniejszych wersjach przygód Sindbada Żeglarza niemal nie istnieje”²¹*

²⁰L, s. 99

²¹Grodzki, s. 36

Sindbad Żeglarz, motywacja do podróży

- oryginał
 - motywacja ekonomiczna (podróż 1,)
 - motywacja ekonomiczna + ciekawość świata (podróż 2., 3.)
 - ciekawość świata (podróż 4., 5., 6., 7.)
- Leśmian
 - ciekawość świata + królewna (przygoda 1,)
 - wspomnienia o królownie Piruzie (przygoda 2.)
 - królewna Sermina (przygoda 2.)
 - „ile królewien zakłętych spotkamy po drodze” (przygoda 4.)
 - fortel Diabła morskiego (przygoda 5.)
 - ucieczka przed wujem (przygoda 6.)
 - „Na każdej wyspie rozkwita inna baśń. W każdej baśni przebywa inna królewna”²²(przygoda 7.)

²²L, s. 190

- „Serce jej uderza tysiąc dwieście pięćdziesiąt trzy razy na minutę”²³
- 300 ryb pił vs. 300 marynarzy²⁴
- 1000 niewolnic wuja Tarabuka
- 1000 siodeł
- etc.

²³L, s. 65

²⁴L, s. 115

Wynalazek siodła: racjonalizm vs. irracjonalizm, progresywizm vs. konserwatyzm

„Król odpart: „Zrób je”. (...) zażądałem, by mi zręcznego stolarza przyprowadzono (...) Kowal wykuł parę mocnych strzemion (...) Gdy wezyr zobaczył siodło (...), poprosił, abym i jemu takie samo zrobił”²⁵

„—Widzę, że mi się nie uda wytłumaczyć wam wszystkich przewag siodła. Otóż, zamiast tłumaczyć, zajmę się wyrobem siodła. (...) W ciągu kilku miesięcy mieszkanie moje zappełniło się po brzegi tysiącem najwytworniejszych siodła. (...) Dobry to i ciekawy wynalazek (...) ale ma jedną wadę, a mianowicie tę, że jest niewygodny”²⁶

²⁵K, IV, s. 437

²⁶L, s. 128-131

Wrota do Sezamu

„zatrzymał się przy małych drzwiczkach ze stali, w miejscu, gdzie tak bujnie rośła wszelka roślinność, że drzwi owych nie można było wypatrzeć”²⁷

„na gładkiej ścianie skalnej zjawiała się brama, jakby ją narysowała nagle ręka niewidzialna. Rysunek bramy stawał się coraz wyraźniejszy, aż wreszcie zgrzytnęły zawiasy”²⁸

²⁷K, VIII, s. 437

²⁸L, s. 128-131

Wnętrze Sezamu

„wszystko, czego dusza zapragnąć mogła spośród jedzenia i napojów (...) bryły szczerego złota i bryły srebra (...) szaty bawełniane (...) jedwabne i ze wspaniałego brokatu (...) szafiry i szmaragdy, turkusy i chryzolity (...) wonności, kadzidła i przyprawy korzenne”²⁹

„Brylanty same przesypywały się z brzękiem (...) z jednej szkatuły do drugiej. Turkusy, niby krówki boże, zręcznie i zwinnie wpęły na drzewa koralowe i sfruwały potem z gałązki na gałązkę. Rubiny razem z topazami kręciły się i wirowały po ziemi w jakimś dziwnym rubinowo-topazowym tańcu”³⁰

²⁹K, VIII, s. 10

³⁰L, s. 128-131

Postać Innego

„gromada nagusów (...), nadzy ludzie (...) czciciele ognia”³¹

*„Były to karty podobne do małych psiaków. Skóra ich była czarna jak **heban**, a oczy purpurowe i błyskotliwe, jak **żuzle**. Pod **szerokim nosem** z ruchliwymi nozdrzami szerzyła się olbrzymia paszcza, uzbrojona w wielkie, białe kły. ”³²*

³¹K, IV, s. 437

³²L, s. 116-117

- Czy dobro = piękno?

„— Kapitanie (...) nie dowierzam jakoś tym ludziom i ich gościnności. Podobni są raczej do diabłów niż do ludzi.

— Pozory myślą — odrzekł kapitan. — Często spotykałem w życiu ludzi potwornych z dobrem sercem, i ludzi pięknego oblicza — pozbawionych zgoła serca. Z pewnością wśród tych potworów znajdziemy tkliwszą opiekę i gościnność niż gdzie indziej”³³

- Kapitan zostaje zjedzony jako pierwszy

³³L, s. 117

- „Ujrzałem w bocznej alei ogrodu młodą dziewczynę, bardzo piękną, ale zgoła czarną” (oryginał: „dostrzegłem jakiegoś pasterza”³⁴)³⁵
- „Zgodziłabym się na ożenek, ale pod warunkiem, że zmyjesz z twarzy te czarne cętki, które cię szpecą i czynią podobnym do Murzyna”³⁶
- pominięcie faktu, że Mardżana jest czarna
 - „czarna Abisynka (...) Wyróżniała się (...) najpiękniejszym obliczem”³⁷
 - „mądra i piękna Morgana”³⁸

³⁴K, IV, s. 438

³⁵L, s. 120

³⁶L, s. 209

³⁷K, VIII, s. 23

³⁸L, s. 264

Bibliografia

1. Bruno Bettelheim, Cudowne i pożyteczne. O pożytkach i znaczeniach baśni
2. Umberto Eco, Lector in fabula : współdziałanie w interpretacji tekstów narracyjnych, przeł. P. Salwa, Warszawa 1994.
3. Bogusław Grodzki, Leśmianowska baśń nowoczesna. O „Przygodach Sindbada Żeglarza” Bolesława Leśmiana, Lublin 2012.
4. Teorie literatury XX wieku. Antologia, red. A. Burzyńska, M. P. Markowski, Kraków 2007.
5. Edward Said, Kultura i imperializm, przekł. M. Wyrwas-Wiśniewska, Kraków 2009.
6. Jerzy Sosnowski, Sindbad zreintegrowany (Bolesław Leśmian, Przygody Sindbada Żeglarza), w: Sto lat baśni polskiej, red. G. Leszczyński, Warszawa 1995.
7. Jarosław Marek Rymkiewicz, Leśmian. Encyklopedia, Warszawa 2001.
8. Roman Zimand, Preliminaria do klechdy Leśmiana, w: Studia o Leśmianie, red. M. Głowiński, J. Sławiński, Warszawa 1971.

Koniec